

ASYLSÖKANDE ELEVER I GRUNDSKOLAN

Skolverkets lägesrapport

Skolverket

Beställningsadress:
Liber Publikationstjänst
162 89 Stockholm

Telefon 08- 690 95 76
Telefax 08 - 690 95 50
E-post: skolverket.lds@liber.se

Beställningsnummer: 97:289

ISBN 91- 88373-78-9

Materialet är gratis och får också kopieras fritt.

Materialet finns även på Skolverkets hemsida www.skolverket.se

ÄMNESORD: grundskolan, asylsökande, elever med
invandrarbakgrund, barnkonventionen

Omslagsfoto: Stefan Fallgren/Bildhuset
Omslagslayout: Anna Byström

Innehåll

Inledning	5
Asylsökande	7
Asylsökande barns rätt till undervisning	9
Syftet med undervisningen för asylsökande elever	12
Ekonomisk ersättning till kommuner	14
Asylsökande barn och ungdomar	15
Elevernas reaktioner	16
Krigstrauman hos barn	20
Mottagandet i skolan	21
Att vara lärare för asylsökande elever	22
Modersmålsassistenter	23
Personalens handledning och kompetensutveckling	26
Den första tiden i skolan	27
Läromedel och utrustning	30
Undervisning i och på modersmål	31
Undervisning i och på svenska	33
Sång och musik på svenska och modersmålet	36
Matematik - Omvärldsorientering	37
Skapande verksamhet och Idrott	38
Hemkunskap - Slöjd - Idrott och lek	39
Andra läsåret - ökad undervisning	41
Att arbeta för medmänsklighet, tolerans och solidaritet	42
Att arbeta med tolk	44
Litteraturförteckning - Adresser	46

Inledning

Denna skrift har utarbetats av Skolverket i samråd med Invandrarverket och ersätter Undervisning av asylsökande elever i grundskolan som publicerades i juni 1994. Omarbetningen är framför allt föranledd av förändrade bestämmelser kring flyktingar och asylsökande i Lagen om mottagande av asylsökande m.fl. (LMA 1994:137) och Utlänningslagen samt ändringar i grundskoleförordningen när det gäller modersmålsundervisningen (SFS 1997:599). Uppdatering har skett även när det gäller avsnittet om tolkning, litteraturförteckningen samt adresser till myndigheter och organisationer. Arbetet har letts av undervisningsrådet Mai Beijer. Invandrarkonsulenten och specialläraren Åsa Tinglöv Arvór har författat beskrivningen av de asylsökande eleverna och deras situation samt de metodiska förslagen. Synpunkter har även inhämtats från andra lärare och skolledare med erfarenhet av undervisning av asylsökande elever.

Flertalet av de asylsökande eleverna får för närvarande (läsåret 1997/98) sin undervisning tillsammans med andra elever med invandrar- och flyktingbakgrund antingen i förberedelseklasser eller integrerade i övrig undervisning. Materialet är avsett att vara ett stöd för alla lärare som på svenska eller modersmålet undervisar asylsökande elever. Även skolledare, ansvariga på Invandrarverkets mottagningsenheter och annan personal som kommer i kontakt med asylsökande elever och deras föräldrar kan ha nytta av detta material.

Stockholm i september 1997

Berit Hörnqvist
Avdelningschef

Asylsökande

I Utlänningslagen anges att en asylsökande är en utlänning som rest in i Sverige och ansökt om uppehållstillstånd därför att han eller hon är *flykting*, (dvs. förföljd på grund av sin ras, nationalitet, tillhörighet till viss samhällsgrupp eller sin religiösa eller politiska uppfattning och inte kan få skydd i hemlandet) eller *skyddsbehövande i övrigt*, (dvs. känner välgrundad fruktan för dödsstraff, kroppsstraff eller tortyr, lämnat hemlandet på grund av krig eller inbördeskrig eller miljökatastrof eller fruktar förföljelse på grund av sitt kön eller homosexualitet).

Utlänningen är asylsökande tills ärendet är slutligt avgjort.

I denna skrift kommer genomgående termen **asylsökande elever** att användas om barn och ungdomar i grundskoleåldern som väntar på beslut i sitt ärende.

Mottagning av asylsökande

När en utlänning, antingen vid gränsen eller inne i landet, ansöker om uppehållstillstånd på grund av att han eller hon är flykting eller skyddsbehövande i övrigt, genomför Invandrarverket en utredning för att avgöra om de skäl utlänningen åberopar är tillräckliga för att få stanna i Sverige.

Medan den asylsökande väntar på beslut om uppehållstillstånd erbjuds han eller hon plats på någon av Invandrarverkets mottagningsenheter. Den asylsökande kan också välja att ordna bostad själv t.ex. hos släktingar eller vänner.

Lagar och förordningar för asylsökande

Lagen om mottagande av asylsökande m.fl. (LMA 1994:137) reglerar det bistånd den asylsökande har rätt till, nämligen;

- * logi eller bostadsersättning, om den asylsökande själv ordnar bostad
- * dagersättning
- * särskilt bidrag, om detta är nödvändigt för utlänningens livsföring.

En asylsökande som själv ordnar bostad skall ändå registreras vid en av Invandrarverkets mottagningsenheter. Efter prövning skall biståndet till asylsökande beslutas och betalas ut av Invandrarverket.

Hälso- och sjukvård

Enligt förordningen för statlig ersättning för hälso- och sjukvård (1996:1357) har vuxna asylsökande m.fl. också rätt till akut sjukvård. Hälsoundersökning erbjuds samtliga personer som registreras vid en mottagningsenhet. Barn under 18 år har samma tillgång till hälso- och sjukvård samt tandvård som de barn som är bosatta i Sverige.

Undervisning för ungdomar i åldern 16 - 18 år

Ungdomar i åldern 16-18 år skall beredas möjlighet att delta i studieverksamhet som motsvarar gymnasieskolan. Målet är att alla asylsökande ungdomar utifrån sina individuella förutsättningar skall erhålla en utbildning som ger dem möjlighet att fortsätta sitt kunskapsinhämtande på nästa nivå i Sverige eller i annat land. Verksamheten skall utformas på så sätt att den ger eleverna möjlighet att vidareutveckla kunskaper, studierutiner och studievilja och bör inte vara bunden till en viss kurslängd. (Invandrarverkets instruktion GDI 1994:11 där man också hänvisar till bakgrundsmaterialet i Skolverkets rapport, Skolverksamhet för asylsökande ungdomar, dnr 94:242).

Undervisning och annan organiserad verksamhet för vuxna asylsökande

Asylsökande vuxna skall delta i den svenskundervisning som de får tillgång till genom den mottagningsenhet vid vilken de är registrerade. De skall även delta i annan organiserad verksamhet som erbjuds. Asylsökande med lämplig bakgrund bör inom ramen för den organiserade verksamheten kunna medverka i undervisning för asylsökande barn och ungdomar. (LMA 1994:137).

Asylsökande barns rätt till undervisning

Grundskolans verksamhet regleras genom grundskoleförordningen. I förordningen 6 kap, 2§, första stycket föreskrivs att, ”Barn som visats i Sverige i avvaktan på beslut i ett ärende om uppehållstillstånd eller under liknande omständigheter och som skulle fullgöra sin skolplikt i grundskolan, om de var bosatta i landet, skall tas emot i grundskolan i den kommun där de vistas. De skall tas emot så snart skolgång är lämplig för dem med hänsyn till deras personliga förhållanden.”

Asylsökande barn i grundskoleåldern har således *rätt* till undervisning och kommunen där de vistas har skyldighet att anordna undervisningen. Däremot omfattas barnen *ej av skolplikt* så länge som de inte är bosatta i Sverige. (Skollagen 3 kap, 1§).

Förordning om undervisning för asylsökande barn (SKOLFS 1993:21)

1§ I 6 kap. 2§ första stycket grundskoleförordningen (1988:655) finns föreskrifter om skolgång för barn som vistas i Sverige i avvaktan på beslut i ett ärende om uppehållstillstånd eller under liknande omständigheter.

Denna förordning innehåller särskilda föreskrifter om undervisning av asylsökande barn.

2§ Asylsökande barn skall, om inte annat följer av 3§, under det första läsåret få undervisning i och på sitt hemspråk samt i svenska som andraspråk, matematik och orienteringsämnena under sammanlagt minst 15 schemalagda veckotimmar.*

Efter det första läsåret skall en successiv ökning ske av antalet ämnen och veckotimmar.

3§ Asylsökande barn som vistas på en utredningssluss får, i stället för den undervisning som föreskrivs i 2§, ges undervisning i svenska som andraspråk, matematik och orienteringsämnen under sammanlagt minst 10 schemalagda veckotimmar.

Undervisningen bör inledas inom tre veckor efter barnets ankomst till Sverige och får pågå i denna mindre omfattning högst tre månader.

4§ Utöver den undervisning som anges i 2 och 3 §§ skall anordnas undervisning i skapande verksamhet och idrott under sammanlagt minst 5 schemalagda veckotimmar. Statens invandrarverk får efter samråd med kommunen svara för denna undervisning.

5§ Statens skolverk har tillsyn över den undervisning som avses i denna förordning.

6§ Statens skolverk får efter samråd med Statens invandrarverk meddela de närmare föreskrifter som behövs om den undervisning som avses i denna förordning.

*Fr.o.m 1 augusti 1997 ersättes benämningen hemspråk av **modersmål**.

Bakgrund till denna förordning är att Skolverket i samarbete med Invandrarverket våren 1993 på regeringens uppdrag utredde undervisningen av asylsökande barn (Skolverksamhet för asylsökande barn m.m. Rapport med förslag till åtgärder, Dnr 1992:1926).

Kommunen är huvudman och ansvarar för och organiserar undervisningen. Undervisningen får således omfatta lägst 15 veckotimmar (under maximalt tre månader) och därefter lägst 20 veckotimmar (första året). Undervisningen förläggs till den ordinarie skolan eller andra lämpliga lokaler i anslutning till Invandrarverkets mottagningsenheter.

För att kommunerna skall kunna organisera undervisningen måste Invandrarverkets personal anmäla till skolstyrelsen eller motsvarande så snart ett asylsökande barn i skolpliktig ålder anländer.

Även om det inte skall dröja innan eleven får börja undervisningen bör hänsyn tas till två omständigheter. Kommunen kan behöva någon tid för att förbereda undervisningen. Om det kan förutses att det nyanlända barnet kommer att flytta inom tre veckor bör Invandrarverkets personal överväga om barnet skall tas in i undervisningen eller inte. För övriga barn gäller att de snarast skall tas in i undervisningen.

Kommunen beslutar i samråd med Invandrarverket vem som ska handha skapande verksamhet och idrott. Skolverket är tillsynsmyndighet för denna skolverksamhet även i de fall den handhas av Invandrarverket.

I de fall de asylsökande eleverna får sin undervisning tillsammans med andra elever med invandrar- och flyktingbakgrund gäller fortfarande bestämmelsen att de asylsökande eleverna skall ha undervisning i och på sitt modersmål.

Syftet med undervisningen för asylsökande elever

De asylsökande eleverna har rätt att få en undervisning som är meningsfull för dem oberoende av om de kommer att fortsätta sin skolgång i Sverige, i hemlandet eller i annat land. Eleverna kommer till undervisningen med sina kunskaper och erfarenheter som kan vara mycket skiftande. Deras aktuella livssituation präglas av ovisshet och många elever har också upplevelser av krig eller andra svåra erfarenheter som de inte hunnit bearbeta. Innehållet och uppläggningsen av skolverksamheten måste utformas utifrån dessa förutsättningar.

Undervisning för asylsökande elever bör därför

- utgå från läroplanen för det obligatoriska skolväsendet (Lpo 94) och ge eleven möjlighet att vidareutveckla sina kunskaper och färdigheter
- om möjligt ge eleven stöd för det språk på vilket han/hon hittills har förvärvat sina kunskaper
- ge eleven möjlighet till studier i det svenska språket så att han/hon kan tillgodogöra sig kunskaper under den tid - tillfälligt eller permanent - som han/hon kommer att vistas i Sverige.
- ge eleven en introduktion till det svenska samhället.

(Källa: Rapporten *Skolverksamhet för asylsökande barn m.m.*)

Många av de asylsökande eleverna kommer från tidigare välfungerande skolor i hemlandet. Andra har aldrig haft möjlighet att få gå i skola. Det är under barn- och ungdomsperioden de skall skaffa sig kunskap för att som vuxna kunna bli ansvarstagande och kompetenta medborgare. Det är därför viktigt att de så snart som möjligt får undervisning. Många elever är ambitiösa och känner sig stressade av att de inte kan tillfullo tillgodogöra sig undervisningen. Undervisningen måste därför vara väl genomtänkt, individualiserad och ändamålsenlig för elevens fortsatta liv. Detta gäller i lika hög grad när de asylsökande eleverna får undervisning i särskilda grupper som när de är integrerade i annan undervisning.

FN:s konvention om barns rättigheter gäller även för asylsökande elever

I FN-konventionen om barnets rättigheter, artiklarna 28-29 (bilaga) finns tydligt uttalat att åtgärder skall vidtas för att uppmuntra regelbunden närvaro i skolan och minska antalet studieavbrott. Vidare finns inskrivet att barnets utbildning skall syfta till att utveckla barnets fulla möjligheter i fråga om personlighet, anlag samt fysisk och psykisk förmåga.

Skolverket har samlat alla internationella konventioner som Sverige förbundit sig att verka för i alla utbildningssammanhang i skriften "Överskosket!". Närmare information i litteraturförteckningen.

Samarbetet mellan kommunen/skolan och Invandrarverket

För att kunna erbjuda de asylsökande eleverna en tillvaro som är så bra som möjligt, krävs ett gott och nära samarbete mellan skolan och den personal som på Invandrarverkets mottagningsenheter och förläggningar ansvarar för asylsökande. Tjänstemännen i skolan och inom asylmottagandet behöver ta sig tid för att "prata ihop sig" om den totala verksamheten för elevernas bästa.

Exempel på frågor som kan vara aktuella att behandla:

- Vilka regler gäller och vem bestämmer om dessa?
- Vilken sekretess gäller och hur hanterar vi den?
- Hur kan vi förmedla kunskap och stödja varandra?
- Kan vi ha gemensam kompetensutveckling?
- Vilka tjänstemän skall träffas angående eleverna och deras familjers situation? Med vem ska vi känna lojalitet?
- Vem kan svara för handledning av personalen i skolan?
- Vem tar hand om skapande verksamhet och idrott?
- Var skall eleverna äta lunch? Vem svarar för skolskjutsar?

Ekonomisk ersättning till kommuner

För att säkerställa att skolverksamheten för de asylsökande eleverna har ”tillfredsställande kvalitet i undervisningen” utgår en schablonersättning per elev till kommunerna från Invandrarverket. Ersättningsnivåerna regleras i 28a § i Ersättningsförordningen. Uppgifter om gällande ersättningsnivåer och utbetalningsrutiner fås från Invandrarverkets mottagningsenheter. Adresser till Invandrarverkets Huvudkontor och regioner finns i adresslistan.

Ersättningen är avsedd att täcka kommunens kostnader för löner och sociala avgifter, läromedel, fortbildning/kompetensutveckling, skolhälsövård/elevvård, lokaler och administration. Om kommunen, efter överenskommelse med Invandrarverket, även handhar undervisningen i skapande verksamhet och idrott, bekostar måltider, resor till och från skolan utgår ytterligare ersättning.

Efter särskild prövning får Invandrarverket betala ersättning till kommun eller landsting för extra kostnader för elever med särskilt behov av stöd och för andra extraordinära kostnader för skolverksamhet.

Asylsökande barn och ungdomar

Vilka är de barn och ungdomar som kommer som asylsökande till Invandrarverkets mottagningsenheter, förläggningar och till kommunerna? Vad har de varit med om?

Det går inte att ge någon entydig beskrivning eftersom bakgrunderna varierar mycket. En del barn och ungdomar har varit ”skyddade” i hemlandet därför att de vuxna hållit dem utanför de direkta orsakerna till att familjen lämnat landet. För dem kan uppbrottet komma oväntat och utan att de själva känt önskan att lämna sin uppväxtmiljö och sina anförvanter. Andra har direkt eller indirekt varit utsatta för krig eller krigsliknande situationer. De kan ha blivit offer för tortyr, blivit utnyttjade som påtryckningsmedel för att få föräldrarna att tala, upplevt bombanfall, försvinnanden, flykt i det egna landet under antaget namn, tvingats att ta vuxenansvar alldeles för tidigt eller på annat sätt farit illa.

En del kommer ensamma till Sverige, skickade av familjen av olika skäl eller därför att de mist sin familj och fått hjälp av någon att söka skydd här. Många känner saknad efter sin familj och andra anhöriga, kamrater och kära ting - allt som var känt, älskat och självklart. En del har förlorat tilliten till sina föräldrar som inte har kunnat skydda dem från det onda. Många känner stark oro för anhöriga som är kvar och skuld för att de själva lämnat hemlandet.

Barnen och ungdomarna har inte själva valt att komma hit. De är uppräckta ur den invanda miljön och möter en ny miljö med annat språk och levnadssätt. De är mitt uppe i sin egen identitetsutveckling och utbildning och skall försöka förstå helt nya förhållanden.

Föräldrarna är ofta skakade i sin föräldraroll. En del känner skuld inför vad de tvingats utsätta sina barn för, andra har så svåra egna problem att de inte orkar ta sitt föräldraansvar. Nuet präglas också av ovisshet, oron för att inte få stanna. Pendlingar mellan hopp och misströstan.

Elevernas reaktioner

Se mig i mitt friska öga

Människan har två ögon, ett ont och ett gott, eller om man så vill, ett sjukt och ett friskt. Med dessa ögon ger hon av sig själv och tar emot av andra. Någon gång inträffar det att hon vågar viska till sin omgivning: Lägg märke till mig! Säg att jag duger! Tyck om mig! Ty människan kräver att få bli iakttagen och bedömd för det som är gott och friskt hos henne, inte för det som är ont och sjukt, att få bli uppmärksammas för det hon kan, inte för det hon inte kan. Årtusenden och släktled igenom hörs därför hennes oföränderliga bön som ett naket rop i dimman: Stränga medmänniska, barmhärtige domare och bödel! Dröj inte vid det som är ont och ofullgånget hos mig, utan bli varse det goda inom mig! Se mig inte i det öga som är ont och sjukt, utan se mig i mitt friska öga!

Per Gunnar Evander

Många av de asylsökande eleverna har under varierande långa tidsperioder utsatts för svåra psykiska och sociala påfrestningar. De kan ha upplevt våld, rädsla, sorg och maktlöshet men inte fått möjlighet att bearbeta sina känslor utan tvingats att hålla dem tillbaka. Dessa känslor bär de med sig och de kan yttra sig på olika sätt.

Man kan iaktta bl.a. följande symptom hos asylsökande elever:

- regression, inåtvändhet
- aggressivitet, utagerande, hyperaktivitet
- sängvätning, matvägran
- separationsångest, överdrivet föräldrabelöende, blyghet
- koncentrationssvårigheter, inlärningssvårigheter
- depressioner, sorgreaktioner
- sömnsvårigheter, mardrömmar
- psykosomatiska reaktioner; ont i magen, ont i huvudet
- negativ självuppfattning, ängslan, problem med kamratrelationer
- påträngande bilder som man inte blir kvitt

Det här är naturliga reaktioner på något onaturligt och hjälper barnet i dess ”psykiska överlevnad”.

I sin bok *Barn i krig* delar Lars H Gustafsson in de barn han möter i olika ”diagnostiska grupper”. Han påpekar noga att dessa grupper är av ”provisorisk natur” och får inte godtas utan reservationer. Så här presenterar han de olika barnen som ingår i hans undersökning:

1. De skonade barnen

Hit hör barnen som kommer hit som flyktingbarn, men som, förutom själva flykten, skonats från svåra upplevelser därför att föräldrarna lyckats skydda dem från de svåraste upplevelserna.

De skonade barnen har på många sätt ett bättre utgångsläge än de som kommer med svåra upplevelser bakom sig. Men också dessa barn reagerar på själva flykten och är även i viss mån en spegelbild av föräldrarna. Om dessa inte mår bra, kanske på grund av egna svåra upplevelser, kommer också de här barnen att påverkas.

2. Krigsbarnen med symptom

Till krigsbarnen med symptom räknas de barn som har svåra traumatiska upplevelser bakom sig till följd av krig eller förtryck och som visar öppna symptom på att de inte mår bra. Utmärkande för denna grupp är att vi tycker oss se ett rimligt samband mellan upplevelser och symptomens svårighetsgrad.

3. Krigsbarnen utan symptom

För krigsbarnen utan symptom gäller att de varit med om svåra upplevelser till följd av krig eller förtryck men att de inte visar öppna eller i varje fall anmärkningsvärt få symptom på detta. Dessa barn kan i sin tur indelas i fyra grupper:

De verkligt överlevande

Det är barn med svåra upplevelser som dock haft möjlighet att successivt bearbeta vad de varit med om. De har nästan alltid haft en öppen kanal till minst en vuxen person, oftast en förälder, som orkat vara vuxen och som hjälpt barnet att arbeta sig igenom det svåra.

De allvarliga bemästrarna

Det är barn som inte tillåter sig att visa symptom på att inte må bra. Ofta har de fått ta ett stort ansvar för sin familj, och de uppträder i alla avseenden som "vuxenbarn". De är ofta slutna, allvarsamma och gläntar egentligen aldrig på dörren till sitt inre.

De stressade anpassarna

Hit hör barn som hör till kategorin "bemästrare" i den meningen att inte heller de tillåter sig att visa symptom som tecken på vad de varit med om. För att klara detta sätter de full fart i det svenska samhället. På ett energiskt, kompetent men stressat sätt skaffar de sig många vänner, lär sig svenska snabbast av alla och har mångahanda aktiviteter för sig. De blir ofta familjens språkrör utåt.

Bemästrarna som tappar taget

Detta är barn som kommer hit som utpräglade "bemästrare". De fortsätter att uppträda på detta kontrollerade, lillgamla sätt i familjekretsen men hittar så småningom en fristad, där de börjar visa ofta kraftiga symptom t.ex. aggressivitet eller regressiva symptom. Inte sällan är denna fristad dagis eller skolan, vilket lätt leder till konflikter och missförstånd. Föräldrarna och personalen har totalt olika bilder av samma barn. Bemästrarna som tappar taget kan ses som tidigare mer slutna bemästrare som nu börjar övergå i en mer symptomgivande fas - ett hälsotecken i sig.

I *Barn i krig* presenterar författaren också den s.k. STOP-modellen som anger principer för hur man kan möta dessa barn och leta efter det friska hos dem och stärka detta. I litteraturförteckningen presenteras ytterligare böcker som belyser flyktningbarnens reaktioner.

Krisförlopp

Varje människa har sitt eget krisförlopp, men man kan ändå se ett generellt mönster. Både barn och vuxna genomgår flyktingskapets olika stadier men med olika reaktioner och stannar olika länge i faserna. Här följer en mycket schematisk framställning av de olika faserna i flyktingskapet.

Chockfasen: Man kan uppleva det nya landet som spännande och man försöker att anpassa sig till situationen. Man känner tacksamhet för att man har överlevt och håller känslorna väl inkapslade.

Reaktionsfasen: Känslorna tränger igenom fasaden och man kan reagera häftigt och okontrollerat. Sorg, saknad, isolering, skuld, förlorat hopp om framtiden etc. visar sig under denna fas.

Beskedet om att man får stanna respektive blir avvisad är avgörande för den fortsatta krisbearbetningen.

Reparationsfasen: Man är nu förmögen att se och acceptera det som har hänt och orkar också se in i framtiden. Bearbetning sker av det upplevda.

Nyorienteringsfasen: Man har mognat som person tack vare att man har lyckats bearbeta det svåra och integrerat detta med sina andra erfarenheter. Man ser en framtid med positiva förtecken.

Krigstrauman hos barn

- Vad ska du bli när du blir stor?
- Jag kanske inte blir stor.

(lärare och 13-årig elev från Tuzla)

”Trauma är en händelse som är utanför ramen för det vi förväntar oss skall hända oss själva. Det sker plötsligt och oförutsett. Vi står hjälplösa i situationen.”

Magne Raundalen

Ett trauma är en lagring av ångest och spänning och som kan vara lika intensiv resten av livet. Det blockerar sorgearbetet. Tiden kan aldrig läka ett trauma utan man behöver hjälp och stöd för att kunna bemästra det upplevda.

De traumatiserade barnen har många gånger förlorat tron på framtiden. De har varit utsatta för händelser under krig och flykt som försvagat deras naturliga tro att ”inget ont händer mig”.

I den här situationen känns det många gånger meningslöst att försöka lära sig något, som man i framtiden kan ha nytta av.

En del av eleverna kan också få ständigt återkommande bilder av svåra upplevelser. Det är bilder som barnet inte kan förtränga eller styra. Sådana minnesbilder kan t.ex. komma under en helt vanlig lektion, helt utan i situationen yttre påverkan.

I boken *Barn och familjer i krig* beskriver Raundalen/Dyregrov utförligt de olika kännetecknen på trauman. De beskriver även sådana symptom som man brukar beteckna som posttraumatiskt stress-syndrom, PTS. Fakta om denna bok finns i litteraturförteckningen.

Mottagandet i skolan

Mottagandet och förhållandena under den första tiden i Sverige har stor betydelse för de asylsökande elevernas psykiska hälsa och fortsatta utveckling. Som lärare är det därför viktigt att skaffa sig kunskap om elevernas bakgrund, upplevelser, skolgång, språk, kultur, religion etc.

Skolans mottagande underlättas om det finns en handlingsplan gärna utarbetad i samråd med Invandrarverkets personal som har kunskaper om den asylsökande elevens familj och bakgrund.

Föräldrar och barn kan också ge sådan bakgrundsinformation. Skolan upplevs ofta som en neutral plats som inte är hotande. Med visad ödmjukhet och respekt är det inte farligt eller fel att fråga. Föräldrar och barn berättar endast det de vill berätta.

Det är också viktigt att det vid de första kontakterna med de nykomna familjerna ges en väl strukturerad och tydlig information på familjens eget språk om skolans verksamhet och organisation. Vid dessa tillfällen är det önskvärt att alla berörda lärare deltar.

Det är svårt att ta till sig information vid ett enstaka tillfälle. Skolan måste tänka på att återkomma med mer information om skolan vid upprepade tillfällen exempelvis vid enskilda samtal eller klassmöten. Här kan Riksförbundet Hem och skolas *Våra barn och skolan* vara till god hjälp. Detta material består av ett bildhäfte med sparsamt med text på svenska samt en video som finns på många språk. Mer information om detta material finns i litteraturförteckningen.

Att möta eleven och hans/hennes föräldrar på deras eget språk öppnar dörrar för positiv fortsatt kontakt.

Att vara lärare för asylsökande elever

Eftersom detta är ett krävande arbete bör läraren helst vara välutbildad och livserfaren, ha god självinsikt och säkerhet i sin yrkesroll. För att kunna förstå elevernas reaktioner behöver läraren skaffa sig insikter om människor i kris och även om olika metoder att ge stöd till barn och föräldrar. I litteraturförteckningen finns förslag på olika material.

Det är bra om det finns tvåspråkig personal som kan samverka med den svenska. Om det finns tillgång till utbildade modersmållärare är detta givetvis bäst, men det är inte alltid möjligt att få tag på sådana. Ofta får man klara sig med tolkhjälp vid de första kontakterna och sedan ta hjälp av t. ex. resurspersoner bland de vuxna asylsökande/ flyktingar som kan anlitas som ”modersmålsassistenter”. (Se nästa avsnitt).

En modersmålstalande lärare som även kan svenska kan ta emot barnens berättelser och frågor på det egna språket, visa dem till rätta, stödja och informera föräldrarna och fungera som en bro mellan kulturerna och språken.

Det är en kvalificerad uppgift att arbeta med asylsökande elever. Inte sällan blir det en svår balansgång mellan viljan att hjälpa familjerna på olika plan och uppgiften att vara tydlig i lärarrollen. Som lärare - svensk-språkig eller modersmållärare - är det den pedagogiska uppgiften man framför allt skall sköta. Det går inte att dessutom helhjärtat vara terapeut, kurator, socialassistent och ”fixare”. Då är risken överhängande att man blir överbelastad och inte orkar fortsätta. Detta hindrar inte att man kan ge bra stöd till både barn och föräldrar. Det är kanske tvärtom så, att detta sätt att sköta sitt arbete bidrar till att ge hjälp till självhjälp. Skolan arbetar med det friska, det som ger glädje och förståelse. Skolan ger avlastning, nya vyer och kan aktivt bidra till en gynnsam utveckling för barnen, något som de har nytta av antingen de blir kvar i Sverige eller måste återvända till sitt ursprungsland eller fortsätta vidare till ytterligare ett nytt land.

Om det finns elever med svåra problem, bör läraren kunna påräkna stöd av personal med adekvat kunskap om hur man kan bidra till att lindra barnens kriser. Tyvärr är det ogörligt att påbörja mer omfattande behandlingar så länge man inte vet om eleven får stanna. Inte minst när det gäller dessa elever är det nödvändigt att alla personalkategorier inom skolan och flyktingmottagandet samarbetar.

Modersmålsassistenter

En del av de vuxna asylsökande har pedagogisk utbildning från hemlandet och det kan även finnas andra vuxna inom den egna gruppen som är intresserade av att hjälpa till med att stödja de asylsökande barnen och ungdomarna - en värdefull tillgång som skolan bör ta tillvara.

Vuxna asylsökande kan numera under vissa förutsättningar få arbeta under tiden de väntar på beslut om uppehållstillstånd. Invandrarverket skall också erbjuda de vuxna asylsökande s.k. organiserad verksamhet under väntetiden. Ett exempel på sådan verksamhet kan vara att biträda skolans lärare såsom modersmålsassistenter eller medverka i den skolverksamhet i skapande verksamhet och idrott som enligt bestämmelserna kan handhas av förläggningen.

Tack vara dessa bestämmelser är det numera oftast möjligt att organisera undervisningen av asylsökande elever så, att de svenska lärarna kan få stöd från pedagogiskt utbildad personal från elevernas hemländer alternativt andra resurspersoner som behärskar elevernas språk och har god kunskap om deras livssituation.

Innan skolan engagerar vuxna asylsökande är det viktigt, att de blivande modersmålsassistenterna får en genomgång av vad den svenska skolan står för, vilka som har ansvar för undervisningen totalt sett, arbetssätt och arbetsformer, vilken praxis som gäller i klassen för hemuppgifter, hur vi ser på utvärdering av undervisningen, syftet med utvecklingssamtalen, det svenska betygssystemet etc.

Allra bäst är det givetvis om ”gamla” etablerade modersmållärare kan svara för denna introduktion, men den fungerar också om läraren i svenska som andraspråk och skolledaren med hjälp av en duktig tolk svarar för denna. I båda fallen är det viktigt att introduktionen även omfattar auskultationer för den nya medarbetaren både vid undervisning av de asylsökande eleverna och annan undervisning.

Modersmålsassistenterna är ovärderliga personer för de asylsökande eleverna. Dessa vuxna har kännedom om barnens tidigare skolerfarenheter, samtidigt som de kan hjälpa till att förklara det pedagogiska systemet som den svenska skolan står för.

Naturligtvis kan språkförbistring uppstå, men med ömsesidig vilja att arbeta för elevernas bästa kan man lösa både språkproblem och eventuella pedagogiska meningsskiljaktigheter.

Om man inte har tillgång till tvåspråkiga modersmållärare kan modersmålsassistenterna också engageras för att hjälpa till att vidmakthålla och utveckla barnens modersmål och skolkunskaper i olika ämnen.

Begreppsinsläring sker alltid lättare via det egna modersmålet och eleverna känner att de inte förlorar så mycket tid. Assistenterna kan dessutom ansvara för läxhjälp efter ordinarie skoldagens slut.

En annan uppgift kan vara att handleda elever som läst ett främmande språk i sitt hemland så att utvecklingen av detta inte avstannar.

Skolan bör ge de nya medarbetarna möjlighet att delta i den ordinarie fortbildningen och i handledningen. Ibland kan det vara lämpligt att använda sig av dessa personers erfarenheter som utgångspunkt för den övriga personalens kompetensutveckling.

Det är dock viktigt att vara medveten om, att även de asylsökande modersmålsassistenterna har tvingats att bryta upp och att de kan ha varit med om traumatiska upplevelser och ha motsvarande problem som flyktningbarnen. Skolan måste också räkna med att samarbetet som man byggt upp kommer att avbrytas när den asylsökande får besked om att

han/hon får stanna men skall flytta till annan kommun eller när ett beslut om avvisning är ett faktum.

Genom att ha flera assistenter som arbetar parallellt kan dock kontinuiteten upprätthållas och det gemensamma arbetet fortsätta.

Samverkan mellan de vuxna

Det vardagliga positiva samarbetet mellan de svenska lärarna och modersmåslärarna och assistenterna visar eleverna att människor från olika kulturer kan samarbeta och att de har gemensamma mål - att hjälpa unga människor att bli trygga individer. Det är önskvärt att eleverna i vardagen får möjlighet att se ett gott samarbete mellan de olika kulturer som lärarna representerar, kulturerna inte sätts i motsatsförhållande till varandra utan att eleverna förstår att det mänskliga är universellt.

Personalens handledning och kompetensutveckling

All personal som kommer i kontakt med asylsökande elever behöver återkommande handledning och kompetensutveckling. Det är bra om lärarna kan få psykosocial handledning av en erfaren kurator eller psykolog.

I mindre kommuner kan det vara problem att hitta handledningspersonal inom skolan med adekvat utbildning. Undersök då möjligheterna att samordna handledningen med grannkommuner som också har undervisning av asylsökande barn. Kanske har Invandrarverket eller kommunens flyktingmottagning psykolog/kurator ansluten till verksamheten som även skulle kunna handleda skolans personal.

Om man trots allt inte lyckas lösa personalens handledning på annat sätt, bör lärarna åtminstone få tid att träffas regelbundet på en plats där de kan vara ostörda för att ”prata av sig”.

Kompetensutvecklingen kan bl.a. innehålla kunskap om

- FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, FN:s Barnkonvention
- Barns upplevelser av krig och flykt, relationer och krisbearbetning
- Utlänningslagen, olika förordningar, information från Invandrarverket
- Asylsökandes väg i Sverige – från mottagande till beslut om man får stanna eller blir avvisad
- Den politiska/ekonomiska situationen i världen
- Aktuella flyktinggruppers ursprungsländer, kultur, språk, religion, skolväsende etc.
- Den svenska kulturen - kulturmöten
- Exilproblematik och återvändandefrågor

Den första tiden i skolan

Skolans uppgift är att se till att den asylsökande eleven får tillgång till sådana kunskaper om hur det är att vistas i Sverige att han/hon känner trygghet i sitt eget beteende. Det är därför viktigt att noga planera för elevens första tid i skolan och se till att eleven har ett väl genomtänkt schema. Undervisningen som erbjuds skall vara värdefull för den egna självkänslan även om beslutet i tillståndsärendet skulle bli negativt.

För de allra flesta elever är det en stor händelse att börja skolan och att dessutom få göra detta i ett nytt land med ett nytt språk. Det finns dock gränser för hur mycket eleverna orkar ta till sig av allt det nya. Det är mycket tröttsamt med alla intryck som eleven efter bästa förmåga skall försöka smälta. Dessutom måste eleverna under en stor del av dagen lyssna till och försöka uppfatta något av det nya språket. Därför är det viktigt att varje elev redan från början känner att tiden i skolan utnyttjas på ett meningsfullt sätt. Eleven behöver se att det finns en röd tråd i det man gör och att man har tydliga mål.

Som asylsökande har eleverna rätt att få undervisning i och på sitt modersmål. Helst bör de få minst någon lektion på detta språk varje dag. Ur pedagogisk synvinkel är det viktigt att få återknyta bandet med ”det kända”. Detta underlättar att ta emot ”det ännu så länge okända”.

Som lärare är det viktigt att inse, att elevernas möjligheter att ta till sig nya kunskaper och intryck kan vara blockerade, att deras inlärningsförmåga under en lång tid kan vara störd på grund av de upplevelser de har bakom sig. Eleverna visar detta på olika sätt. Några sitter bara tysta, lyssnar inte på vad läraren säger, söker inte kontakt med kamraterna, visar ett totalt ointresse för vad som försiggår runt omkring dem. Andra sitter inte stilla i bänken, pratar och ifrågasätter hela tiden på ett mycket okoncentrerat sätt allt som sägs och görs i klassrummet.

Det finns förstås ytterligare en mängd andra sätt som eleverna kan reagera på, vilka alla är uttryck för den sorg, saknad och otrygghet som de upplever. Vad dessa elever mest av allt behöver är tid och möjligheter att få bearbeta sina upplevelser. Det gäller att skapa en så lugn och harmonisk skolmiljö som möjligt och finnas till hands när eleverna vill dela med sig av sina upplevelser. Genom att tala om sina upplevelser kan eleverna hitta en struktur och så sätt i någon mån bli befriade från den oro och ångest de känner. Som lärare behöver man kunna känna igen symptomen på blockeringar, vara förberedd så att man inte känner sig misslyckad i sin yrkesroll.

Ibland kan det kännas som om svenskundervisningen i början blir satt på undantag och att eleverna inte är motiverade att lära sig det nya språket. Det gäller att inte bli stressad utan våga vänta in dem. Genom lugn och medkänsla skapas tillit och eleverna vågar så småningom att söka hjälp.

För den asylsökande eleven känns det befriande att under denna första tid få möta kända ting. Att få bli bejakad, få förklarat för sig varför han/hon är här, få knyta an till sin kultur och sitt språk och möta bilder från hemlandet lockar ofta till samtal. Att få visa på kartan varifrån man kommer kan bli en öppning till djupare samtal om elevens bakgrund. Eleven är Någon och har något att förmedla som är viktigt att läraren får kunskap om.

Målsättningen under de första veckorna bör i första hand vara att elever och lärare lär känna varandra, att eleverna i lugn och ro får orientera sig och finna sig tillrätta i skolan. Lärarna bör under den här tiden göra en så noggrann pedagogisk bedömning som möjligt av eleven genom att komplettera de uppgifter man fick i samband med inskrivningen med mera detaljerade fakta om elevens skolbakgrund och kunskap i olika ämnen. Man bör t.ex. ta reda på vilka kunskaper eleven har i olika ämnen. Ligger eleven i nivå med motsvarande årskurs i Sverige? Kan eleven betydligt mer eller mindre och vad är det i så fall man skall prioritera i den första undervisningen? Hur är det med läs- och skrivfärdigheterna? På vilket språk har eleven lärt sig att läsa och skriva? Med vilket skriftsystem? Kan eleven det latinska alfabetet? Hur är det med kunskaperna i matematik?

Svenska barn har under förskoletiden haft möjlighet att arbeta med pusselbitar, kriter, penna, sax och lim och härigenom utvecklat sin finmotorik. Hur är det med de asylsökande eleverna? De har levt i en annan omgivning och kanske inte haft möjlighet att träna den för skrivarbetet viktiga motoriken? Kanske har de använt sina händer till annat som varit mer angeläget just då; tvätta, bära småsyskon?

Hur är det med elevens kunskaper i olika orienteringsämnen? Speciellt när det gäller äldre elever är det viktigt att ta reda på vad som döljer sig bakom de ämnen de uppger sig ha läst. I vilken omfattning motsvarar innehållet i det man läst de svenska kursplanerna? I vilka ämnen tycks eleven ha kunskaper som motsvarar kraven i den svenska skolan? Var måste man börja från grunden? Hur är det med övningsämnena? Kan eleven delta i idrott i blandad grupp? osv.

Så småningom växer det fram en tämligen komplett bild av eleven, som ger läraren ett underlag för **en individuell planering för elevens fortsatta studier**. Uppgiften nu är att hjälpa eleverna att i möjligaste mån hålla de tidigare skolkunskaperna, studierutinerna och studieviljan vid liv och underlätta för eleverna att utveckla ny kunskap.

Att bryta passiviteten

Oro för familj och vänner och väntan på beslut i asylärendet kan leda till passivitet och håglöshet hos eleverna. Det är viktigt att försöka att inspirera eleverna att ta upp aktiviteter såsom olika sporter och hobbies och att hjälpa dem att söka sig ut i samhället. Möten mellan människor på intressebasis stimulerar till att söka vidga sina kunskaper, något som är till nytta och glädje oavsett om eleven får stanna här eller ej.

Läromedel och utrustning

Undervisningen för de asylsökande eleverna bör engagera alla sinnen. Därför bör det också finnas utrustning och material för olika slags uttrycksformer. När orden inte riktigt räcker till blir bildspråket än viktigare och därför behövs massor av bilder men också färger och annan målarutrustning för att skapa egna bilder.

I den första språkundervisningen är det bra om det finns tillgång till konkret material såsom klocka, telefon, dockskåp etc. förutom lexikon, bildordlistor och uppslagsböcker av varierande svårighetsgrad.

En annan uttrycksform är dramatiseringar. Här är det bra om det finns tillgång till handdockor, bakom vilka även ett osäkert barn kan gömma sig när det ska försöka sig på att tala det nya språket.

För många elever är det stimulerande att få arbeta med dator. Särskilt gäller detta för de asylsökande ungdomarna som tvivlar på att de ska få stanna i Sverige och därför är svåra att motivera när det gäller studier i svenska språket. Hur man använder dator är däremot en användbar kunskap var de än kommer att fullfölja studierna.

De svenska lärarna känner till var alla sådana material förvaras på den egna skolan. Även modersmåslärarna/assistenterna behöver få kännedom om var materialen finns i klassrummen, på skolbiblioteket och olika institutioner och att även de har rätt att använda dessa material.

Undervisning i och på modersmål

"Barn behöver en tillhörighet, ett barn behöver få känna att det är en länk i en lång kedja. Kanske kan man formulera det så att en människas framtid vilar i hennes historias vagga. Om man inte vet varifrån man kommer, vad som är ens verkliga ursprung, vad som är ens rötter - då blir framtiden inte bara oviss utan också i en djupare mening meningslös. Om man inte fått något med sig känner man sig inte heller ha något att lämna över till kommande generationer.

Ur Barn i krig, Lars H Gustafsson

De asylsökande eleverna har rätt till undervisning i sitt modersmål. I kommuner där man inte har tillgång till modersmåls lärare bör de svenska lärarna, kanske med stöd av modersmålstalande assistenter, ge handledning åt eleverna så att de på egen hand kan fortsätta läsa, skriva och på så sätt vidareutveckla modersmålet. Sådan handledning bör ske på schemalagd tid som motsvarar tiden för modersmålsundervisningen.

Mycket skulle kunna sägas om vikten av att direkt vid ankomsten till Sverige ge de asylsökande eleverna undervisning i deras modersmål. Ett skäl är kunskapsutvecklingen. Eleverna behöver bibehålla och utveckla modersmålet om utgången av asylärendet skulle bli negativt och eleverna återvända till hemlandet. Ett annat ligger mer på det personliga planet. Eleverna kommer hit med förluster av mycket som är väsentligt för en positiv identitetsutveckling. Ett av syftena med modersmålsundervisningen är detta språk skall kunna fungera som medel för, "att få en stark självkänsla och en klar uppfattning om sig själva och sin livssituationen". (Ur Grundskolans kursplan för modersmålsämnet).

Modersmålet måste få näring. Eleverna måste få sin identitet bekräftad. De behöver bli bekräftade av vuxna, som vet vilka upplevelser som de har varit med om och kan hjälpa dem att analysera dessa erfarenheter och stödja dem när de söker svar på sina frågor.

Det är inte alltid som eleverna kan, orkar eller vågar fråga eller diskutera känsliga ämnen med föräldrarna. En del elever är dessutom ensamma

flyktingbarn som inte har tillgång till någon nära kontakt med vuxna från samma kultur.

Som modersmåls lärare är det lätt att bli ”den utvalda” som skall ordna allt. Man är den stabila, vuxna personen som eleverna lätt tar som förebild. Detta kräver mycket av modersmåls läraren både som pedagog och som medmänniska.

Som lärare upptäcker man snart, att en del av eleverna inte har de kunskaper som de skulle haft under andra omständigheter varken när det gäller språkutveckling eller faktakunskaper i olika ämnen. Då är viktigt att möta dem på den nivå de befinner sig.

Modersmålet måste utvecklas genom samtal, litteratur, bilder etc. från hemlandet. I detta finns det kända, trygga men också saknaden och smärtan. Alla dessa känslor är viktiga att få uttrycka på modersmålet. Det är viktigt för eleverna att via tidningar och andra massmedia följa händelseutvecklingen i hemlandet. I en del kommuner finns också tidningar och massmedier på elevernas modersmål på biblioteket.

Eleverna bör få träna att såväl muntligt som skriftligt formulera sina tankar, åsikter och reaktioner. Bilden är ett språk som eleverna bör få använda också tillsammans med modersmålet. Det är bra att arbeta kontrastivt både när det gäller språken och kulturerna. Om möjligt bör eleverna få göra jämförelser som rör språkliga, geografiska, historiska, religiösa, musikaliska och andra konstnärliga företeelser i ursprungsländerna och bland det de möter här i Sverige.

I skolan i Sverige lägger man stor vikt vid att eleverna själva skall söka information. Det är viktigt att de nyanlända eleverna får träna kunskapsökning och får handledning i hur de skall strukturera informationen. De bör också få öva redovisningar inför kamrater och kanske även vuxna.

Undervisning i och på svenska

Den första undervisningen i svenska bör ta sin utgångspunkt i sådant som känns viktigt för eleven att kunna och som naturligt tillgodoser elevens uttrycksbehov just nu. Som lärare måste man hitta ett sätt att närma sig de talsituationer som eleven behöver.

Det mest angelägna är vara lyhörd för elevens behov. Vad behöver eleven kunna för att klara sig alldeles i början? Gruppen består som regel av elever i olika åldrar och med olika upplevelser bakom sig. Därför kommer också behoven att vara olika. Det måste finnas stort utrymme för elevernas spontana omedelbara behov av språk för att kunna förstå och också förmedla vad man känner och upplever. Det visar sig ganska snart att man i början snabbt behöver komma in på flera olika teman, men att man behandlar dem ganska kortfattat för att sedan återkomma för att fördjupa och arbeta mer utförligt med dem.

I det fördjupade temaarbetet får eleven ytterligare ord och uttrycksmöjligheter. Detta innebär att man ofta måste gå ifrån principen att utgå ifrån vad som strukturellt anses lätt eller svårt. En grammatisk konstruktion måste ibland tas in tidigt i undervisningen, om detta är ett vanligt sätt att uttrycka sig på i svenskan.

Det är viktigt att inte föra in för många nya ord och uttryck vid ett och samma lektionstillfälle. En av svårigheterna med att undervisa i ett andraspråk som samtidigt är ens modersmål är just faran, att man driver på för mycket och inte märker att eleverna drunknar i flödet av nya ord.

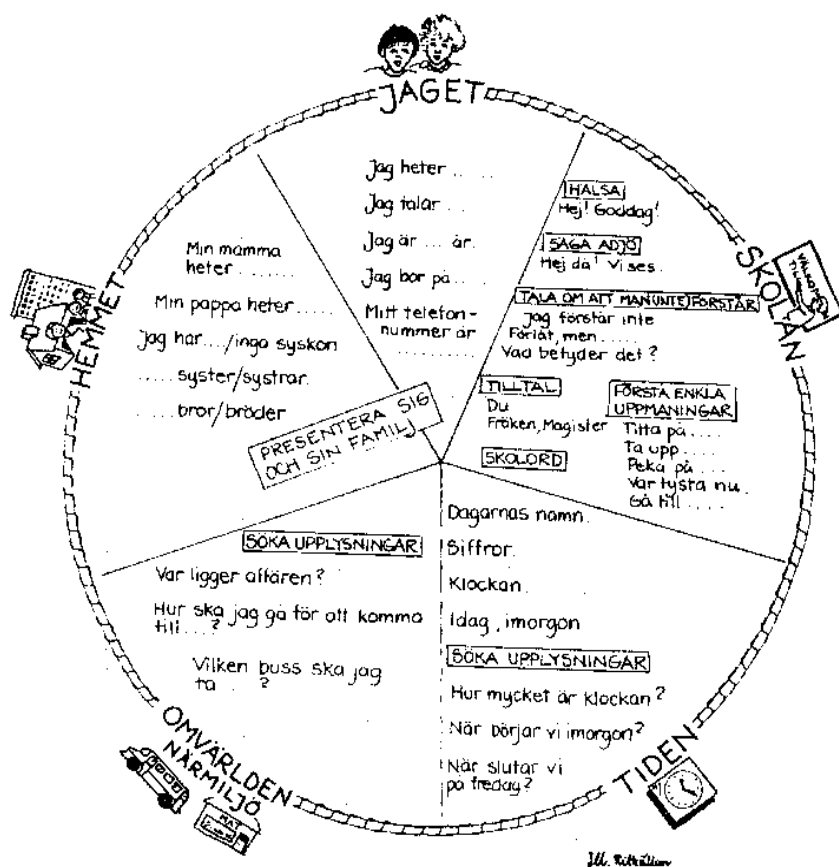
De första orden och fraserna

Syftet med den allra första undervisningen är eleverna får det förråd av ord och fraser de behöver för att kunna uttrycka behov och klara enkla vardagssituationerna.

Exempel på sådana situationer är att kunna

- berätta om sig själv och sin familj
- tacka, fråga, be om
- förstå enkla uppmaningar
- tala om att man förstår respektive inte förstår
- ord och fraser som hör ihop med skolan, skolmåltider etc.
- förstå ord och fraser som hör ihop med att åka buss, tunnelbana osv.

Som utgångspunkt kan läraren använda denna cirkel och utifrån de olika sektorerna jaget, hemmet, skolan, tiden, omvärlden fylla på angelägna ord och uttryck som eleven behöver.

Hur fortsätter man?

Det är lämpligt att låta de första inledande orden och fraserna ligga till grund också för de teman man arbetar med i den fortsatta undervisningen. Åter igen skall det vara elevernas behov att kommunicera som skall styra vilka teman som tas upp. Exempel på sådana som nästan alltid upplevs som viktiga är sådant som ligger nära eleverna själva och där man hela tiden arbetar med perspektivet här i Sverige och där och då i hemlandet.

Exempel på teman:

- Jag (Boken om mig)
- Min familj
- Mina intressen, fritid och nöjen
- Mina kamrater
- Min vardag
- Bostaden
- Skolan
- Närmiljön (affärer, post, bibliotek, simhall, sjukvård, station etc.)
- Hemlandet - Sverige i världen
- Min sorg - Min tröst
- Mina minnen - Min framtid

Innan man börjar arbeta med olika teman behöver man fundera över följande frågor:

Hur angeläget är det här arbetsområdet för just dessa elever? Är det lämpligt att ta upp det nu eller bör det kanske vänta?

Vilket mål har vi? Hur skall vi nå det?

Vad har eleverna för kunskaper på området? Hur kommer modersmålet in? Kan vi arbeta med detta område på elevens båda språk?

Utgå från det eleverna kan!

Inte minst den sista frågan är viktig att ställa sig. Undervisningen måste i betydligt större utsträckning än vad som hittills varit vanligt, ta sin utgångspunkt i de kunskaper och erfarenheter som eleverna har med sig. Inget är mer frustrerande än att i undervisningen ständigt nollställas, att av sin lärare behandlas som en som inget kan. Man får i undervisningen inte blanda ihop elevernas svårigheter med svenskan med deras kunskaper inom området. Genom att det nu i ökad utsträckning finns tillgång till modersmåslärare/assistenter är det också lättare att ta reda på vad eleverna faktiskt kan.

Om eleverna redan har vissa kunskaper inom ett område, visserligen på ett annat språk, så är det så oändligt mycket lättare att ta till sig även nya kunskaper på ett nytt språk. Efter den allra första språkinläringen, när eleverna har fått ett något så när fungerande språk, kan de arbeta med olika ämnen integrerade i språkinläringen. Lärarens uppgift blir att konstruera verklighetsanknutna och språkligt utvecklande uppgifter till dessa ämnesområden

Sång och musik på svenska och modersmålet

Att lära in ord, fraser och intonation i det nya språket går lättare med sång. Sånger är också en viktig del av det nya landets kultur. Att lära sig Lucia- och Julsånger och de sånger som hör ihop med skolavslutning gör det möjligt för de asylsökande eleverna att vara delaktiga i det som händer i skolan.

Att ta in musik från elevernas eget hemland i undervisningen bör vara ett naturligt inslag. Att få känna igen, minnas och upptäcka att man även långt från hemlandet kan lyssna på känd musik, kan ge eleven en liten stunds andrum under en skoldag full av nya krav.

Under de senaste åren har det i enstaka fall förekommit att föräldrar till flyktingbarn önskat, att deras barn inte skall behöva delta i musikundervisning. I de flesta fall har detta gått att komma tillrätta med genom kontakter mellan skolan och föräldrarna. I sådana situationer är det viktigt att skolan visar respekt för föräldrarnas oro, men det är också viktigt att man är tydlig när det gäller att förklara hur vi i Sverige ser på undervisningen.

Matematik

Viktig kunskap att få, befästa och vidareutveckla oavsett utgången av asylärendet är matematik. Ämnet är universellt och nödvändigt var man än befinner sig i världen. För att förklara vissa delar av matematiken behöver läraren inte använda så många ord nya ord. Men det kan vara bra att läraren känner till att eleven kan ha lärt sig att ställa upp algoritmer på andra sätt än vi är vana vid.

Också i matematikundervisningen gäller att läraren måste akta sig för att blanda ihop elevernas begränsade kunskaper i svenska med deras förmåga att ta till sig ny kunskap. Undervisningen kan också ske på modersmålet. Särskilt lämpligt är detta för de elever som hunnit längre än svenska elever på motsvarande årskurser.

Omvärldsorientering

Som tidigare nämnts har en del av de asylsökande eleverna oklara uppfattningar om omvärlden. Att då t.ex. dessutom tvingas flytta från ena sidan av jordklotet till den andra skapar ytterligare förvirring. Att arbeta med orienteringsämnena och världsbilden kan kanske hjälpa till att strukturera tillvaron för dessa elever.

Härvid kan man utgå ifrån elevernas hemländer, den sfär de känner bäst till och hjälpa dem på ett konkret sätt att se jordens delar i förhållande till varandra. Detta kan man göra genom att exempelvis tillsammans tillverka jordglob, arbeta med världsdelar och de "kända" länderna.

Man kan undersöka storleksförhållanden, sträckor och klimat, jämföra likheter och skillnader. När eleverna fått djupare kunskap i svenska kan detta ämnesområde ge impulser till att tala om hur det ser ut i Sverige, varför det t.ex. är sommar här när det är vinter hemma, om olika politiska system etc.

Skapande verksamhet och idrott

Under det första läsåret skall undervisningen även omfatta skapande verksamhet och idrott under sammanlagt minst fem schemalagda veckotimmar. Kommunen kan i samråd med Invandrarverket besluta om att denna skolverksamhet skall handhas av förläggningen.

Undervisningen i skapande verksamhet och idrott skall utgå från läroplanens ämnen *bild, hemkunskap, slöjd samt idrott och hälsa*. Den personal som på förläggningar svarar för denna skolverksamhet bör ha en utbildning med inriktning mot barn och fritid. Verksamheten kan även ske på modersmålet, förutsatt att det finns tillgång till personal med lämplig kompetens.

Skapande verksamhet ger stunder av avkoppling och glädje samtidigt som aktiviteterna tränar olika sinnen och grov- och finmotorik. I denna undervisning finns också unika möjligheter för elever med svåra upplevelser att uttrycka och bearbeta det upplevda.

Efter det första året skall de asylsökande eleverna successivt integreras i skolans ordinarie undervisning även i ämnena bild, hemkunskap, slöjd och idrott.

Hemkunskap

Att arbeta med hemkunskap både teoretiskt och praktiskt ger utmärkta tillfällen att jämföra likheter och skillnader mellan länderna. Inom detta kunskapsområde är det också väl så viktigt, att eleverna får möjlighet att visa vad de redan kan, att de har kunskaper som är användbara även i nya sammanhang.

Ämnet erbjuder många tillfällen att arbeta praktiskt och konkret. Här kan man mäta och väga, läsa enkla recept och baka t.ex. bröd. Det finns utmärkta kokböcker med informativa bilder som även elever med begränsad språkfärdighet i svenska kan använda. Kanske kan eleverna ta med sig recept på mat från hemländerna och undersöka om det går att få tag på ingredienserna här och vad de kostar. Kanske är det så att ”vardagsmaten” från hemlandet här blir en dyr exklusivitet?

Slöjd

För många asylsökande elever är just slöjdämnet, både trä- och metall- och textilslöjd, det ämne som bäst lämpar sig för att prova om de nyförvärvade språkkunskaperna är tillräckliga för att kunna tillgodogöra sig en undervisning som leds av en annan lärare än den i svenska som andraspråk. Även slöjdundervisningen bör utgå ifrån det som eleverna redan kan. Det gäller att ta tillvara elevernas erfarenheter och kunskaper. Kanske kan de asylsökande eleverna visa på mönster och tekniker som kan berika undervisningen?

Idrott och lek

Att barn och ungdomar har behov av fysiska aktiviteter och lek för att utvecklas positivt är allmänt känt. Många av de asylsökande eleverna har tyvärr inte alltid haft dessa möjligheter. På grund av ständig granatbeskjutning eller bombanfall har en del av eleverna långa tider tvingats vistas i skyddsrum eller andra begränsade utrymmen.

Ett pojke från Latinamerika fick frågan, – Vad ska du göra här i skolan i Stockholm? Han såg förvånad ut men svarade på ett självklart sätt, – Jag ska få leka och springa!

Som lärare för asylsökande elever gäller det att ta vara på tillfällen att vara ute, spela fotboll, hoppa rep, spela kula, kasta boll till varandra, bygga snölyktor, prova på skridskoåkning etc. Om möjligt kan man besöka simhallen och låta eleverna få uppleva den befriande känsla vatten kan ge.

Genom lek och idrott lär sig eleverna socialt accepterade mönster såsom att kunna följa regler, turtagning och hjälpsamhet. Eleverna kan lära ut lekar från sina hemländer och tillsammans upptäcka likheter i dessa lekar.

En del elever är inte vana vid att ha idrott i blandad grupp. I sådana fall skall man höra sig för och diskutera med föräldrarna hur man ska göra.

Andra läsåret - ökad undervisning

*Får jag sitta tyst hos er
och titta på er, lyssna på er.
Jag vill vara hos er
men jag vågar inte riktigt.
Jag vill vara med er
men jag är lite rädd och ängslig.
Får jag sitta tyst och vänta
och vänja mig så länge.
Vänta lite, vänj er lite
så kan vi sedan alla vara
tillsammans.*

B Hedén ur Dikter tillsammans

Väntan på besked om uppehållstillstånd kan dra ut på tiden. Under väntan kan eleverna ha passerat nybörjarstadiet i svenska som andraspråk. Då är det dags för eleverna att börja delta i vanlig klassundervisning i ämnen som skolan finner lämpliga. Övningsämnena, datakunskap, matematik är ämnen som lämpar sig väl att börja detta i. Med gott samarbete och förståelse mellan modersmåslärarna, lärarna i svenska som andraspråk och ämneslärarna respektive klasslärarna brukar den s.k. utslussningen gå bra. De asylsökande eleverna har detta "andra läsår" rätt att få undervisning i samma utsträckning som övriga elever i grundskolan. Genom kontakt med svenska klasskamrater påverkas också språkutvecklingen positivt och eleverna får utveckla kunskaper och färdigheter som är till gagn för dem oavsett utgången av asylärendet.

Varje dag är viktig när det gäller möjligheter för eleven att tillskansa sig kunskaper. Nya kunskaper bidrar till att tiden inte upplevs som förlorad och stärker elevens självförtroende och positiva utveckling. Kontakter mellan olika nationaliteter skapar också förståelse och solidaritet.

Att arbeta för medmännisklighet, tolerans och solidaritet

*Genom att acceptera våra olikheter
förstå dem och acceptera dem,
kan vi upptäcka våra likheter.*

Joseph Giordiano

Sverige har förbundit sig att arbeta efter Genèvekonventionen och FN:s konvention om barns rättigheter. Detta innebär att Sverige på bästa sätt skall ta emot människor som p.g.a. krig och kristillstånd söker asyl här i landet.

När en kommun får asylsökande som i väntan på beslut bor hos släktingar eller på en förläggning, är det av största vikt att kommunens invånare är väl informerade om de lagar, förordningar, rättigheter och skyldigheter som gäller både för de asylsökande och kommuninvånarna.

De flesta barn är naturligt solidariska med människor i nöd. De kan lätt förstå hur det känns att lämna sin hund, sin bästa kamrat, släktingar och sitt rum. När de möter människor från andra kulturer är de flesta positivt nyfikna och snara till att ta kontakt.

Vi skall dock inte blunda för att det kan finnas rädsla för det främmande som tyvärr kan resultera i främlingsfientlighet. Upplysning, information och kontakt är de bästa medlen för att få förståelse för flyktingarnas situation. I litteraturlistan finns även exempel på material som behandlar frågor kring rasism, främlingsfientlig och främlingsrädsla.

Det kan gagna verksamheten att en svensk klass är fadderklass till de asylsökande eleverna. Eleverna kan ibland arbeta gemensamt med vissa uppgifter och aktiviteter under skoldagen, ha gemensamma friluftsdagar och utflykter etc.

Den svenska läroplanen pekar på att skolan skall fostra till tolerans och solidaritet med människor från andra kulturer. Invandrarverket har givit ut flera olika material som kan användas i de svenska klasserna. De stimulerar till förståelse, solidaritet och eftertanke.

Skolan kan också kontakta Rädda Barnen, Röda Korset, Lutherhjälpen, SOS rasism, Fem i tolvrörelsen m.fl. organisationer och bjuda in dem att dela med sig av sina erfarenheter.

Även olika församlingar och föreningar i kommunen kan vara engagerade i flyktingmottagandet och kan kanske berätta om detta i skolan.

Att arbeta med tolk

Vem kan tolka?

Ibland kan man som lärare ha behov av tolk i kontakten med elever. Då är det lätt till hands att använda sig av en mer språkkunnet klasskamrat. Detta kan läraren gärna göra när det gäller skolarbetet men absolut inte vid djupare samtal.

Elever skall aldrig tolka vid föräldrakontakter. Det kan upplevas som "förminskande" av föräldrarna och ger barnen ett spelrum i situationen som de inte skall ha.

Modersmåsläraren kan anlitas som tolk vid informationer som gäller skolans organisation, målsättning och om undervisningens innehåll. Vid samtal som gäller personliga förhållanden och exempelvis vid konflikter mellan skolans uppfattning och familjens bör skolan helst anlita en utomstående tolk.

När skolan använder utomstående tolk bör man helst anlita en professionell tolk. Tyvärr kan man inte alltid få tag på sådana. Då behöver skolan hitta någon som har ett välutvecklat språk, inte står familjen för nära, har goda kunskaper om det svenska samhället och skolan och som båda parter kan lita på.

Om man anlitar en tolk som inte är professionell, är det absolut nödvändigt att man tillsammans går igenom de sakförhållanden som kommer att tas upp. Tolken kan behöva tänka igenom och eventuellt även konsultera ordböcker etc. för att komma fram till vilka termer som är lämpligast att använda vid översättningen. Den som anlitar tolk skall också kontrollera att tolken känner till de grundläggande tolketiska reglerna.

Tystnadsplikt

En tolk som anlitas av myndighet är enligt 1 kap. 6§ sekretesslagen skyldig att iaktta tystnadsplikt. Detta gäller även för icke auktoriserade tolkar. Den som bryter mot tystnadsplikten kan dömas till böter eller fängelse (20 kap. 3§ brottsbalken).

Vilken är tolkens uppgift?

Tolkens uppgift är att överbrygga språkliga och kulturella skillnader. Det ingår **inte** i tolkens uppgifter att själv svara på frågor om invandrans förhållanden.

Tolken ska vara objektiv och opartisk i tolksituationen. Detta är nödvändigt för att tolken ska ha alla parter förtroende och kunna fungera som en neutral förmedlare av ett samtal i båda riktningarna.

Tala genom tolk

Att samtala genom tolk innebär en begränsning av uttrycksmöjligheterna jämfört med samtal på ett språk. För att samtalet ändå ska ge tillfälle till god kontakt behöver man iaktta vissa regler.

- Planera samtalet noga och beräkna att det tar mer tid än enspråkiga samtal. Låt tolken få tid att förbereda sig inför uppdraget.
- Tala direkt vänd till invandraren. Använd ”du” eller ”ni” som tilltalsform. Tala i jagform. Tolken ska också översätta till jagform.
- Tala lugnt och i lagom pass för att tolken ska hinna översätta.
- Använd enkla ord och entydiga begrepp, undvik speciella facktermer och dialektord. Uttala namn och adresser speciellt noggrant.
- Kontrollera att du uppfattar invandraren riktigt och att invandraren uppfattar dig riktigt. Var beredd på att förklara dig.
- Var beredd på att tolken kanske måste slå i sin ordbok eller rådfråga någon språkexpert per telefon. - Låt tolken tala till punkt, avbryt ej!

Litteraturförteckning

Om flyktingbarn och deras möte med ett mångkulturellt Sverige

Att möta flyktingbarn och deras familjer

Birgitta Angel, Anders Hjern
Lund: Studentlitteratur 1992
ISBN 91-44-35811-3

Boken förmedlar grundläggande kunskaper om flyktingbarnens och deras familjers livsvillkor och tar upp innebörd och betydelse av upplevda traumatiska händelser. Ett särskilt kapitel ägnas flyktingbarn i skolan.

Bakom bergen lämnade vi

allt: antologi om flyktingbarn och deras föräldrar
Inga-Britt Åstedt, red
Stockholm:
Utbildningsförlaget 1990
ISBN 91-47-03244-8

En antologi om flyktingbarnens situation: flyktingmottagandet, psykologiska aspekter på flykt, olika syn på uppfostran, kulturmöten och religion.

Barn och familjer i krig

Magne Raundalen och Atle Dyregrov
Stockholm:
Rädda Barnen 1993
ISSN 0284-0561

Författarna, två norska psykologer, har under tio års tid arbetat med barn som drabbats av krig bl.a. i det forna Jugoslavien. De har hittat metoder att nå barnen med stödjande vård. En viktig bok för alla som träffar barn som har upplevt krig eller katastrofer.

Barn och rasism

Magne Raundalen och Gustav Lorentzen
Lund: Studentlitteratur 1996
ISBN 91-44-60571-4

Vill ge svar på frågor som: När grundläggs våra värderingar? Vilka uttryck tar sig rasism och hur kan den förebyggas i förskola och skola? Hur belyses detta i forskningen? Bra litteraturlista.

Den mångkulturella skolan

Eva-Stina Hultinger och
Christer Wallentin, red.
Lund: Studentlitteratur 1996
ISBN 91-44-00208-4

Sju lärare och sju forskare skriver om det mångkulturella Sverige. Även om inte perspektivet är speciellt inriktat mot flyktingelevernas situation, är detta en bok som angår all personal som möter asylsökande elever.

Det mångkulturella Sverige

En handbok om etniska grupper och minoriteter i Sverige
Ingvar Svanberg och Harald Runblom, red.
2. uppl. Stockholm:
Gidlund 1990
ISBN 91-7843-037-2

En omfattande uppslagsbok som presenterar samtliga gruppernas ursprung, kulturella bakgrund, invandringshistoria och situation i Sverige.

Då bestämde jag mig för att leva

29 barns berättelser om mötet med Sverige
Annika Holm och Siv Widerberg, red. Stockholm:

Rabén & Sjögren 1990
ISBN 91-29-59761-7

Fem i tolv: några måste fly, några måste ta emot
Karin Sidén och Anne Nilsson
Brügge Stockholm:
Carlsson 1992
ISBN 91-7798-575-3

I boken beskrivs den i Härnösand startade *Fem i tolv-rörelsen* som har till mål att förebygga motsättningar mellan svenskar och invandrar- och flyktinggrupper.

En mångkulturell skola

Läraryrket, 1996

En spännande aktuell skrift som ingår i Läraryrketets serie *Lärarna lyfter Sverige*.

Invandrarnas matkulturer:

En handbok från Socialstyrelsen och Livsmedelsverket,
Stockholm:1993
ISBN 91-7714-031-1

Denna skrift ger bl.a. svar på frågor om *halal* och *koscher*, om vad som är basfödan i olika kulturer och hur måltidsrutinerna ser ut.

I samma hus

Thomas Fürth och Birgitta
Ornbrandt, red.

Stockholm: Carlsson 1993

ISBN 91-7798-691-1

Antologi som ur många infalls-
vinklar debatterar begreppet
mångkultur.

Konsten att motverka främlingsfientlighet och rasism

Statens Kulturråd, utgivare

Stockholm: 1995

ISBN 91-38-304201

I denna rapport presenterar ett
tital skribenter sina erfarenhe-
ter från arbete inom olika områ-
den - teater, musik, film, bild,
museer, bibliotek - för att mot-
verka främlingsfientlighet och
rasism.

Kulturmöten i barnomsorg och skola

Anna Sjövall, Lund:

Studentlitteratur 1994

ISBN 91-44-33161-4

Hur man kan arbeta med att
synliggöra olika kulturer för att
stärka barns självkänsla och
medvetet motverka främlings-
fientlighet och rasism.

Kulturmöten till vardags -

Om kommunikation över
kulturgränser

Seija Wellros

2. uppl. Stockholm:

Liber Utbildning 1993

ISBN 91-634-0067-7

Författaren har som lärare i
svenska för invandrare ständigt
fått svara på frågan vad någon-
ting betyder - ord, uttryck,
fraser men också beteenden.

Muslimerna i svensk skola

Jonas Otterbäck

Malmö: Gleerup 1993

ISBN 91-40-61724-06

Syftet är att ge en referensram för
lärare och andra som arbetar med
muslimska barn och ungdomar i
skolåldern.

Rasismens varp och trasor

En antologi om

främlingsfientlighet och rasism

Statens invandrarverk, utgi-
vare, Norrköping, 1995

ISBN 90-7016-607-2

Antologi om orsaker till invan-
drarfientlighet och rasism. Er-
farna forskare presenterar olika
bidrag.

**Sex år kvar... av barnets
århundrade**

Anette Carlsson, Ingrid Segerstedt Wiberg, Ingemar Strandberg, Stockholm:
Carlssons Bokförlag 1994
ISBN 91-7798-783-7

Boken har tillkommit på initiativ av Svenska flyktingrådet för att informera om FN:s barnkonvention och dess tillämpning. Förutom en analys av hur vi i Sverige agerar innehåller boken även juridiska kommentarer till den svenska lagstiftningen inom området barn och flyktingmottagande.

**Sverige blandat - Svar på
vanliga frågor om invandrare
och flyktingar**

Titti Hasselrot
Stockholm: BonnierCarlsen
Bokförlag 1994
ISBN 91-638-3063-9

Boken vill ge svar på de vanligaste frågorna - om kostnader och arbetsmarknad, om kulturmöten, kärlek, sanning och överdrifter, om attityder till regeringens invandrapolitik m.m.

Våga lyssna: att möta flyktingbarn

Lars H Gustafsson och Agneta Lundkvist Stockholm:
Utbildningsradion 1990
ISBN 91-26-90050-5

Om hur man i barnomsorg, skola och i sjuk- och socialvård kan arbeta med flyktingbarn som lider av psykiska och fysiska men efter upplevelser av krig och förföljelse.

Våra barn och skolan

Idé och text: Mai Beijer, Berit Almqvist och Ulla Graneli.
4:e bearbetade upplagan
Riksförbundet Hem och skola
och Skolverket 1994
ISBN 91-88372-59-6

Bildhäfte med sparsamt med text på svenska. Till materialet finns *en video* på många språk.

Ny uppdaterad version av videon beräknas bli klar under hösten 1997

Överenskommet!

Stockholm: Skolverket 1994
ISBN 91-88372-92-8
Beställs från Liber Distribution, fax 08-690 95 50.

Om ursprungsländer och ursprungskulturer

Utrikespolitiska Institutet,
Box 1253, 111 82 Stockholm,
Tel 08-23 40 60
Ger ut serierna:

Länder i fickformat

häften som kortfattat beskriver
geografi, folk, historia, ekonomi,
politik etc. i världens
länder.

Världspolitikens dagsfrågor

Skrifter som behandlar aktuella
problem i internationell politik
och ekonomi.

Exempel på titlar: Högerextremism
och rasism i 90-talets Europa,
Flyktingexplosionen - vår tids
ödeskris? och Den bosniska
tragedin.

Statens invandrarverk, SIV
ger ut en serie Grundinformationer
om nya flyktinggrupper.
Beställs från SIV, Distributionen.
Adress se nedan.

Flyktingar från Libanon och palestinier

Red: Patrick Moreau-Raquin
Statens invandrarverk 1991
ISBN 91-7016-550-5

Kosovos albaner:

grundinformation

Red: Kajsa Törnqvist.
Författare Kjell Magnusson
Statens invandrarverk 1993
ISBN 91-7016-585-8

Somalier: grundinformation

Red: Lena Hagberg
Statens invandrarverk 1993
ISBN 91-7016-577-7

Skolverket har gett ut

Diabildserier med fakta- och metodhäften om Iran, Somalia och Vietnam.

Den kämpande skolan, om barnen i Kosova, en video.

En dotter berättar - Om seder och traditioner i Iran

Fateme Behros-Falsafi
Andra tryckningen 1993
ISBN 91-7688-196-2

Dessa material beställs genom
CC:s Bokimport AB. Adress se
nedan under Skolverket.

Tidskrifter

Barnen och vi

7 nr/år

Utg: Rädda Barnen

Torsgatan 4

107 88 STOCKHOLM

Tel: 08-698 90 00

Migranter -

Om världen i Sverige

6 nr/år

Utg: Statens invandrarverk

Box 6113

600 06 Norrköping

Tel: 011-15 61 28

Fax: 011-15 62 67

Adresser till myndigheter och organisationer

Barnombudsmannen - BO

Box 22106

104 22 STOCKHOLM

Tel: 08-692 29 50

Diskrimineringsombuds- mannen - DO

Birger Jarls torg 9

103 33 STOCKHOLM

Tel: 08-23 74 50

Rädda Barnens Riksförbund

Torsgatan 4

107 88 STOCKHOLM

Tel: 08-698 90 00

Katalog över rapporter, debatt-
böcker, skolmaterial om flyk-
tingbarnens situation.

LINUS

Läromedelsutställning

Lärarhögskolan i Stockholm

Rålambsvägen 30, ingång H

Box 341

100 26 STOCKHOLM

Tel: 08-737 98 48

Fax: 08 - 737 97 95

Utställning med läromedel för
svenska som andraspråk och
olika modersmål, litteratur
kring språkfrågor, flyktingskap
och kulturmöten. Rådgivning
och studiedagsverksamhet.

Röda Korset

Box 27316

102 54 STOCKHOLM

Tel: 08-665 56 00

Skolverket

106 20 STOCKHOLM

Tel: 08-723 32 00

Kursplaner och anvisningar.

Ger även ut läromedelsförteckningar för svenska som andraspråk och läromedel på olika språk. Dessa beställs från

CC:s Bokimport AB

Enköpingsvägen 17

740 82 Örsundsbro

Tel: 0171-611 05

Fax: 0171-611 17

Statens invandrarverk, SIV

Huvudkontoret

Box 6113

600 06 NORRKÖPING

Tel: 011-15 60 00 växeln

Katalog över material både till och om invandrare och flyktingar och skolmaterial.

Beställs: **SIV, Distributionen**

Tel: 011-15 63 77 eller

011-15 62 79

Fax: 011-15 66 91

e-post: distributionen@siv.seInternet: www.siv.se

Från 1 oktober 1997 har

Invandrarverket fem regioner.

Det finns också ett antal kontor i varje region. Information om och adresser till dessa kan man få via SIV, Distributionen, se ovan.

Svenska FN-förbundet

Box 15115

104 65 STOCKHOLM

Tel: 08-644 98 35

UNHCR**FN:s flyktingkommisariat**

Styrmansgatan 4

111 44 STOCKHOLM

Tel: 08-783 59 20

Utbildningsradion

Kundtjänst

115 80 STOCKHOLM

Tel: 08-784 40 70

Utbildningsradion ger ut en Programkatalog över sitt material som beställs gratis från Kundtjänst.